

Список використаних джерел

1. Anderson Frank Maloy and Amos Shartle Hershey. Handbook for the Diplomatic History of Europe, Asia, and Africa 1870–1914. Prepared for the National Board for Historical Service. Government Printing Office, Washington, 1918. 482 p.
2. Chandler J. A. Spain and Her Moroccan Protectorate 1898–1927 // Journal of Contemporary History. 1975. 10 (2). P. 301–322.
3. Meakin J., Meakin K. Morocco. In Chisholm, Hugh (ed.) / Encyclopædia Britannica. Vol. 18 (11th ed.). Cambridge University Press. 1911. p. 858.
4. Pennell C. R. Morocco since 1830: A History. New York: New York University Press. 2000. P. 40.
5. The Editors of Encyclopaedia Britannica. Agadir Incident | European history | Britannica. Encyclopedia Britannica. URL: <https://www.britannica.com/event/Agadir-Incident> (дата звернення: 25.10.2024).
6. Акунін О. С. Нова історія країн Західної Європи та Північної Америки (1492–1918 рр.): Хронологія подій. Миколаїв, 2013. 604 с.
7. Овчаренко О. І., Сухушина О. В. Джерела й наслідки Боснійської кризи (1908–1909 рр.) // Вісник Черкаського університету. Серія «Історичні науки». 2009. Вип. 160/161. С. 180–94
8. Потехін О. В. Боснійська криза 1908–1909 рр. і Перша світова війна: проблеми союзницької співпраці // Перша світова війна: історичні долі держав і народів (до 100-річчя від початку Першої світової війни). Київ : ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2015. С. 71–79.

Руслан БЕРЕЗЮК

здобувач вищої освіти першого рівня історичного факультету Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

ДРУГА БАЛКАНСЬКА ВІЙНА

У КОНТЕКСТІ ПОЧАТКУ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

На початку ХХ ст. в Європі було безліч проблем, такі як-от: об'єднання у військово-політичні блоки великих морських та сухопутних держав: Троїстий союз у який входили Німецька імперія, Королівство Італія та Австро-Угорська імперія, і Антанта, де країни учасниці збільшувалися з певних причин, а почалося усе з російською імперією, Французької республіки і Великої Британії. Саме ці держави впливали на подальшу історію ХХ ст., оскільки вважали себе вищими над іншими державами. Абсолютно схожа ситуація була і на Балканському півострові, який понад 300 років був під владою Османської імперії, де панівною релігією був іслам. Але не все так просто, наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. народи Балкан «сформувалися», як достатньо самостійний організм, який і без вказівок султана міг відстоювати свою думку та творити свою історію не під прапором білого півмісяця та в межах малоазійського султанату, а у власній державі, з власними кордонами, з власним прапором і своїм віросповіданням і т.д. [1, с. 331–335].

Задля визволення Балкан від Османської імперії, російська імперія та імперія Габсбургів з Другим рейхом були готові майже на все, щоб отримати контроль над молодими державами у дуже вигідному регіоні Європи (оскільки торгівлю у Східному Середземномор'ї декілька століть контролювали османи, а протоки Босфор і Дарданелли були дуже важливими точками в Європі, оволодіння імперіями Балканським півостровом дорівнювало виходу держави на рівень гегемонії у світі) [1, с. 331–335].

Одним із перших кроків до створення антиосманської коаліції було заснування Балканського союзу, або ж називали його південні слов'яни – Балканська Ліга. Причетними до цієї організації були спочатку Болгарська монархія Федринанда I Кобурга та Сербське королівство на чолі з Петром I Карагеоргієвичем. Відповідно за іронією світової історії будь-які союзи несуть за

собою війну, тому 8 жовтня 1912 р. розпочалася Перша Балканська війна. Закінчилася вона доволі швидко, бо Османська імперія переживала не найкращі часи, і мотивації в них було менше ніж у греків, сербів чи болгар. Закінчилася війна підписанням Лондонського мирного договору 30 травня 1913 р., згідно яким Туреччина втратила усі свої європейські володіння, крім Стамбула та невеличкої частини Східної Фракії [2, с. 58–59].

Результати першої Балканської війни мали безумовно прогресивне значення: звільнено від феодального гніту народ Македонії; 28 листопада 1912 р. проголошено незалежність Албанії. Рішення ряду питань (фінансових, щодо військовополонених та ін.) відкладено до вироблення спеціальних конвенцій. Лондонський договір не ратифіковано, оскільки вже у червні 1913 р. воєнні дії відновилися [3, с. 33]. Оскільки Болгарія та Сербія мали інші плани на Македонію. На початку ХХ ст. проблема якої перетворилася в одну з найзагрозливіших для миру на Балканах. Найбільшого загострення «македонське питання» набуло у відносинах між Болгарією та Сербією. Суть суперечок полягала в тому, що як серби, так і болгари визнавали своїми одноплеменниками слов'янське населення Македонії й на цій підставі висували претензії щодо даної території.

Після підписання Лондонського миру між країнами Балканського союзу виникли гострі суперечності: кожна вимагала приєднання до себе більшої частини звільненої від турків території. Уже в травні 1913 р. назрів конфлікт між Сербією і Грецією, з одного боку, і Болгарією – з іншого. Сербія докоряла Болгарії за те, що болгарські війська на Вардарському фронті становили лише 30 % (замість 40 %); Сербія виставила у війні армію, кількість якої значно перевищувала визначену договором; серби допомогли болгарам захопити Адріанополь, а за підсумками підписаного миру втратили завойовану ними Албанію. Враховуючи ці та інші претензії, Сербія вимагала перегляду умов союзного договору. Ще в квітні 1913 р. відносини між союзниками досягли надзвичайної напруженості. Болгари відверто заявляли, що за кілька днів зметуть союзників і захоплять Салоніки та Південну Македонію. Сербі вимагали частину території, розташованої на південь від Шар-Планини до річки Струмиці й далі по правий бік Вардара – до Салонікської затоки.

Натомість росія в свою чергу була зацікавлена в збереженні Балканського союзу й радила Болгарії, Сербії та Греції домовитися про мирне вирішення спірних питань. Німеччина й Австро-Угорщина, навпаки, прагнули скористатися суперечностями між балканськими державами, щоб зруйнувати їхній союз. Однак російська дипломатія небезпідставно побоювалася, що Болгарія розпочне війну несподіваним нападом на союзників, як це й сталося наприкінці червня 1913 р.

Друга Балканська війна викликана різким загостренням суперечностей у таборі союзників. Сербія, не здобувши виходу до Адріатичного моря, вимагала компенсації в Македонії. Греція претендувала на території в Південній Македонії та Західній Фракії. Задоволення сербських та грецьких зазіхань означало б суттєве скорочення болгарських надбань. 1 червня 1913 р. Греція і Сербія уклали таємний договір, скерований проти Болгарії. До цього союзу приєдналася Румунія, що також була не задоволена значним прирощенням території Болгарії й вимагала від неї за свій нейтралітет у попередній війні компенсації в Добруджі.

У ніч на 30 червня 1913 р. болгарська армія в кількості 90 батальйонів з артилерією та кіннотою несподівано напала на сербські передові позиції в Македонії, розраховуючи розчистити собі шлях на Скоп'є. Незважаючи на раптовість нападу й значні втрати, серби витримали натиск. Потім за підтримки Чорногорської дивізії в битві на річці Бречалниці 6 липня поточного року серби завдали поразки основним болгарським силам. Невдача спіткала болгар і на грецькому фронті. 10 липня проти Болгарії виступила Румунія, яка спрямувала свою армію на Софію. Скрутним становищем болгар поквалася скористатися і

Туреччина: 23 липня турки захопили Адріанополь. 29 липня Болгарія капітулювала [3, с. 35].

У Бухаресті 10 серпня 1913 р. між Болгарією, з одного боку, та Сербією, Чорногорією, Грецією та Румунією – з іншого, укладено мирний договір, який підбив підсумки другої Балканської війни. Болгарія змушена була поступитися Румунії Південною Добруджею, Греції – південною частиною Македонії, включаючи порти на Егейському узбережжі – Салоніки й Каваллу, та частиною Західної Фракії, Сербії – майже всією Північною Македонією.

Опісля бухарестських угод потрібно було розібратися з Туреччиною. Згідно з Константинопольським мирним договором, підписаним 29 вересня 1913 р., Болгарія передала Туреччині частину Східної Фракії з Адріаноподем. Підписані договори визначали нові співвідношення сил на Балканах: Болгарія перейшла до австро-німецького блоку, а Румунія, навпаки, зблизилася з Антантою. У цілому ж балканські війни призвели до подальшого загострення міжнародних суперечностей і прискорили розв'язання Першої світової війни.

Друга Балканська війна, а інакше названа «міжсоюзна», зав'язала нові вузли протиріч, на цей раз між самими балканськими державами. Бухарестський мирний договір 1913 р., продиктований Сербією, Румунією, Чорногорією та Грецією переможеній Болгарії, посіяв зерна нових конфліктів. Виникли вузли непорозумінь: румуно-болгарські – через Південну Добруджу, сербо-греко-болгарські – через Македонію, поділу її території. Загострення протиріч підкреслювалося тією обставиною, що болгарські дипломати, підписавши договір, додали до нього декларацію, протестуючи проти його умов [3, с. 35–36; 4].

Балкани після цього залишилися найближчим резервом для залучення в світову війну розташованих тут держав. Саме влітку 1914 р. жодна з них до неї не була готова. Розбита і знесилена Болгарія потребувала перепочинку. Сербії і Греції потрібний був час для освоєння придбаних територій і для органічного включення їхнього населення в суспільне, економічне і культурне життя нової родини. Румунія перетворилася в найбільшу державу Південно-Східної Європи і намагалася зберегти цей статус. Увага влади, і громадян держави була прикута не на Балкани, а до Карпат; на порядку денному стояло питання об'єднання із співвітчизниками, які проживали в Австро-Угорщині.

Специфіка ролі балканських країн в розв'язанні Першої світової війни полягала в тому, що жодна із них не була в ній зацікавлена, але кожна намагалася скористатися конфліктом для територіального розширення, причому всі без винятку подібні плани виходили за межі виправданих національним об'єднанням акцій. Існували великосербська, великогрецька, великорумунська, великоболгарська програми. Тому шанси на відмову держав регіону від участі у війні практично були низькими, і Балкани з осені 1914 р. перетворилося в «заповідне поле полювання» за союзниками для обох угруповань держав. Тому спроби Антанти і Троїстого союзу заручитися підтримкою блоку балканських держав були наперед приречені на провал. Їх залучення відбувалося поодиноці і, як правило, після тривалих перемовин.

Важливо зазначити, що балканські країни не можна розглядати як сателітів тієї чи іншої країни. Румунія традиційно вважалася такою, що знаходиться в орбіті німецького капіталу, а виступила на боці Антанти. У Греції сильні економічні позиції мала Великобританія, тим не менше, в країні існувала потужна пронимецька партія. Болгарія, навіть підписавши договір із центральними країнами, зволікала більше року, очікуючи сприятливого часу для виступу. Турки вступили у війну поспішно і необдумано, але відбувалося це під впливом паносманських експансіоністських закликів, а не в результаті німецького тиску.

Проаналізувавши аспекти досліджуваної проблеми, варто підвести їх до контексту виникнення Першої світової війни. У 1912 р. Австро-Угорщина захопила Боснію і Герцеговину і виношувала плани подальшого проникнення на

Балканський півострів. Франц Фердинанд вважався лідером австрійської військової партії, яка наполягала на проведенні активної політики на Балканах. Цілком ймовірно, що в його плани входило перетворення Австро-Угорщини з дуалістичної монархії на триалістичну і призначення в південнослов'янські провінції імперії свого намісника. У свою чергу Сербія, чий авторитет серед слов'янських народів півдня Європи значно зріс після перемоги над Туреччиною, поставила за мету об'єднати усі слов'янські землі Балканського півострова під своєю егідою. У Сербії наростали націоналістичні і навіть шовіністичні настрої, виникали таємні організації і гуртки, її уряд підтримував національні рухи в слов'янських провінціях Австро-Угорщини. Організація «Млада Босна» виникла у 1912 р. До неї ввійшла радикально налаштована молодь, яка мріяла про об'єднання всіх південнослов'янських земель з Сербією, а засобами досягнення мети вважала терор проти австрійських урядовців. Впливовою в Сербії була також таємна організація шовіністичного спрямування «Чорна рука», до складу якої входили офіцери Генерального штабу сербської армії, офіцери бойових частин, високопоставлені урядовці та ін. У плани «Чорної руки» входило вбивство болгарського царя Фердинанда, короля Греції Костянтина і австрійського спадкоємця престолу Франца Фердинанда. Сербія користувалася підтримкою росії, яка після поразки у російсько-японській війні і втрати своїх позицій на Далекому Сході дотримувалася зовнішньополітичної доктрини «повернення в Європу», тобто на Балканський півострів і в басейн Середземного моря.

Між «Младою Босною» і «Чорною рукою» було встановлено тісні зв'язки. Полковник Димитрієвич-Апіс пізніше згадував, що головні учасники вбивства Франца Фердинанда перебували у нього на службі і отримували від нього кошти, хоча на австрійському суді вони це заперечували, наголошуючи на патріотичних мотивах своєї акції. Сербський уряд постійно наголошував на непричетності до подій 28 червня в Боснії, аргументуючи це небажанням загострювати відносини з Австро-Угорщиною і неготовністю сербської армії до війни. Шовіністичні настрої сербів позначилися на діяльності уряду, який не зумів реально оцінити міжнародну ситуацію в Європі і не допустити будь-яких провокацій, що неминуче вели до війни.

За оцінками німецьких Генерального штабу та державного керівництва, літо 1914 р. було найоптимальнішим терміном початку війни. Про те, що це саме так, свідчить збережений у дипломатичних архівах лист статс-секретаря Міністерства закордонних справ Німеччини Г. Ягова німецькому послу в Лондоні від червня 1914 р.: «В основному Росія зараз до війни не готова. Франція й Великобританія також не захочуть зараз війни. Через кілька років, за всіма компетентними передбаченнями, Росія вже буде боекватна. Тоді вона задавить нас кількістю своїх солдатів, її Балтійський флот і стратегічні залізниці вже будуть збудовані. Наша ж група, між тим, усе більше слабшає...» Отож, щоб розпочати війну, невідкладно потрібний був привід.

Австро-сербський конфлікт, що виник унаслідок убивства 28 червня 1914 р. в Сараєві спадкоємця австро-угорського престолу ерцгерцога Франца Фердинанда членами націоналістичної організації «Млада Босна», став для німецьких мілітаристів формальним приводом для початку війни. Берлін і впливові елементи в урядових колах Австро-Угорщини радили кваліфікувати це вбивство як причину майбутнього нападу на Сербію. Проте уряд виявив нерішучість, усвідомлюючи, що війна із Сербією втягне й Австро-Угорщину у війну з росією. Уряд Німеччини й кайзер Вільгельм II, вважаючи цей час найзручнішим для початку війни, ще раз підтвердили свою готовність підтримати Австро-Угорщину в разі втручання в конфлікт Росії.

23 липня 1914 р., під тиском Німеччини, Австро-Угорщина поставила Сербії ультиматум, вимоги якого були несумісними з її державним суверенітетом. Союзниця Сербії росія спробувала ліквідувати конфлікт мирним шляхом,

висунувши проект дипломатичного демаршу трьох держав – Англії, Франції і Росії. Однак союзники відмовилися від його здійснення. Лише президент Франції Пуанкаре наполягав на проведенні «твердої» політики стосовно австро-угорського блоку. Незважаючи на те, що Сербія погодилася майже з усіма вимогами ультиматуму, 28 липня Австро-Угорщина телеграфом, оголосила війну Сербії. Невідкладно Белград піддано артилерійському бомбардуванню. У відповідь Росія, яка на другий день після оголошення війни Сербії розпочала мобілізацію в прикордонних з Австро-Угорщиною округах, 30 липня оголосила загальну мобілізацію. На цей крок відреагувала Німеччина, зажадавши припинити мобілізацію до 1 серпня. Однак Росія «не помітила» німецького ультиматуму. Нетривалі дипломатичні «ігри» швидко припинилися, 1 серпня 1914 р. Німеччина оголосила війну Росії, 3 серпня – Франції. У перерві між оголошеннями війни (2 серпня) вона окупувала Люксембург. 4 серпня німецькі війська віроломно напали на Бельгію, порушивши міжнародний договір про її нейтралітет, гарантований низкою країн, у тому числі й Німеччиною. Великобританія під приводом захисту нейтралітету Бельгії 4 серпня оголосила війну Німеччині. Разом з нею у війну вступили й британські домініони – Австралія, Канада, Нова Зеландія, Південно-Африканський Союз. 23 серпня 1914 р. війну Німеччині оголосила Японія. Вона швидко захопила Маршаллові, Каролінські острови в Океанії, що належали Німеччині, а також порт Циндао та провінцію Шань-дунь у Китаї. У подальшому участь Японії у війні звелася до продажу зброї країнам Антанти. На боці Німеччини й Австро-Угорщини вступили Туреччина та Болгарія, які створили Четвертий союз. До Антанти приєдналися Італія, Португалія, Румунія, Сербія, США, Греція. Війну Німеччині оголосили також Китай і 14 країн Латинської Америки.

Таким чином, у війну, яка відразу стала світовою, втягнуто 38 держав на всіх континентах з населенням 1,5 млрд осіб, або 75 % населення земної кулі. Воюючі країни відірвали від мирної праці й мобілізували до армії понад 70 млн осіб, у тому числі Німеччина – 19,7 % свого населення, Австро-Угорщина – 17,3 %, Франція – 10,5 %. Провідні європейські держави під час врегулювання конфлікту на Балканах керувалися загарбницькими, експансіоністськими інтересами. В новоутворених державах вони вбачали свої ринки збуту та сировинні придатки. Анексія слов'янських провінцій у північно-західній частині Балканського півострова свідчила про активну наступальну політику Австро-Угорщини та Німеччини. Захоплення цих територій перешкоджало національному, соціальному звільненню та об'єднанню південнослов'янських народів, але одночасно сприяло консолідації балканських держав для боротьби проти німецько-австрійського блоку.

Щодо російської політики з цього питання, то слід вказати на її активізацію в цей час. Незважаючи на прорахунки та помилки, допущені російською дипломатією, і на те, що вона фактично погодилася на анексію, яка тим не менш стала несподіванкою для керівництва Міністерства закордонних справ, саме анексія стала поштовхом для активізації балканської політики Росії. Не отримавши від угоди з Австро-Угорщиною нічого, окрім обіцянок, і розуміючи, що вона втрачає свій вплив та престиж на Балканах, Росія розпочала проводити самостійнішу політику; виникла ідея згуртування балканських країн у єдиний фронт проти німецько-австрійського блоку, з'явилися певні плани щодо майбутнього Балканського союзу. Загалом, на думку, анексія Боснії та Герцеговини Австро-Угорщиною дала поштовх розв'язанню балканських війн 1912–1913 рр., які в подальшому дали «зелене світло» для Першої світової війни.

Питання про причетність уряду Сербії до розв'язання Першої світової війни є доволі сумнівною думкою. Загальновідомо, що приводом до війни стало вбивство в Боснії 28 червня 1914 р. сербським терористом Г. Принципом членом організації «Млада Босна», австрійського ерцгерцога Франца Фердинанда.

Австрійський уряд звинуватив у скоєному Сербію і 23 липня поточного року вручив сербському урядові ультиматум. Більшість його пунктів можна було тлумачити як втручання у внутрішні справи суверенної держави: заборона в Сербії антиавстрійських організацій, звільнення з армії офіцерів за списками австрійського уряду, покарання прикордонників, які сприяли переходові кордону терористами, вимога допустити в Сербію представників Австро-Угорщини для розслідування вбивства ерцгерцога. Саме останній пункт, не прийнятий Сербією, став приводом для оголошення Австро-Угорщиною 28 липня 1914 р. війни Сербії.

Список використаних джерел

1. Історія Центрально-Східної Європи. Посібник для студентів історичних і гуманітарних факультетів університетів / За редакцією Леоніда Зашкільняка. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2001. 600 с.
2. Рудько С. О. Історія Центрально-Східної Європи (кін. XVIII – поч. XXI ст.): Навчально-методичний посібник з курсу. Вид. 2-ге, доповнене. Острого, 2010. 220 с.
3. Яровий В.І. Історія західних та південних слов'ян у XX ст.: Курс лекцій: Навч. Посібник. К.: Либідь, 1996. 416 с.
4. 110 ГОДИНИ ОТ ИЗБУХВАНЕТО НА ВТОРАТА БАЛКАНСКА ВОЙНА. URL: <https://www.sofiahistorymuseum.bg/bg/novini/istoricheski-kalendar/1734-110-godini-ot-izbuhvaneto-na-vtorata-balkanska-voina>

Володимир КИЦАК

*кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України,
археології та спеціальних галузей історичних наук Тернопільського
національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*

ВИКОРИСТАННЯ БРОНЕТЕХНІКИ ПІД ЧАС ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Під час Першої світової війни кулемети й сучасні гармати разом із активним використанням дерево-земляних чи бетонних польових укріплень та загородж із колючого дроту назавжди позбавили кавалерію колишньої неефективності, а лобові атаки піхоти стали повільними й кривавими. Чи не найбільший вплив на розвиток бойових дій впродовж XX ст. мали танки. Як і у випадках з іншими технічними нововведеннями, від початку бойових дій військово керівництво не мало жодного уявлення, як мають виглядати нові броньовані машини, яке внутрішнє компонування вони матимуть, яке озброєння. І тим більше не було жодних традицій використання цих машин. Перші машини Великобританії, як і Німеччини чи США, були результатом не зовсім вдалих спроб створити щось на зразок сухопутного міні-броненосця.

Ідея використання на полі бою броньованих машин зумовлена ходом Першої світової війни. Упродовж перших місяців Великої війни у 1914 р. стало зрозуміло, що традиційні для кінця XIX ст. тактики ведення наступу не дають очікуваних результатів. Завдяки появі швидкострільної зброї на зразок кулемета, а також збільшенню швидкострільності й точності звичайного стрілецького озброєння піхота чи кавалерія в розсипному строю не могли прорвати укріплень противника й зазнавала величезних, нічим не виправданих втрат. Також суттєве вдосконалення фортифікаційних укріплень не сприяло швидкому наступу. І стаціонарні бетонні укріплення, нашвидкуруч споруджені піхотою звичайні окопи й бліндажі, підсилені рядами колючого дроту, робили наступ фактично нереальним. Спроба використати важку артилерію для прориву оборонних ліній давала ефект, але водночас вона робила місце прориву надзвичайно важко прохідним навіть у суху погоду. В разі навіть невеликого прориву підвіз боєприпасів і продовольства для ворога мав такі логістичні труднощі, що наступ вже з першого дня починав «буксувати». Тим часом противник швидко підвозив